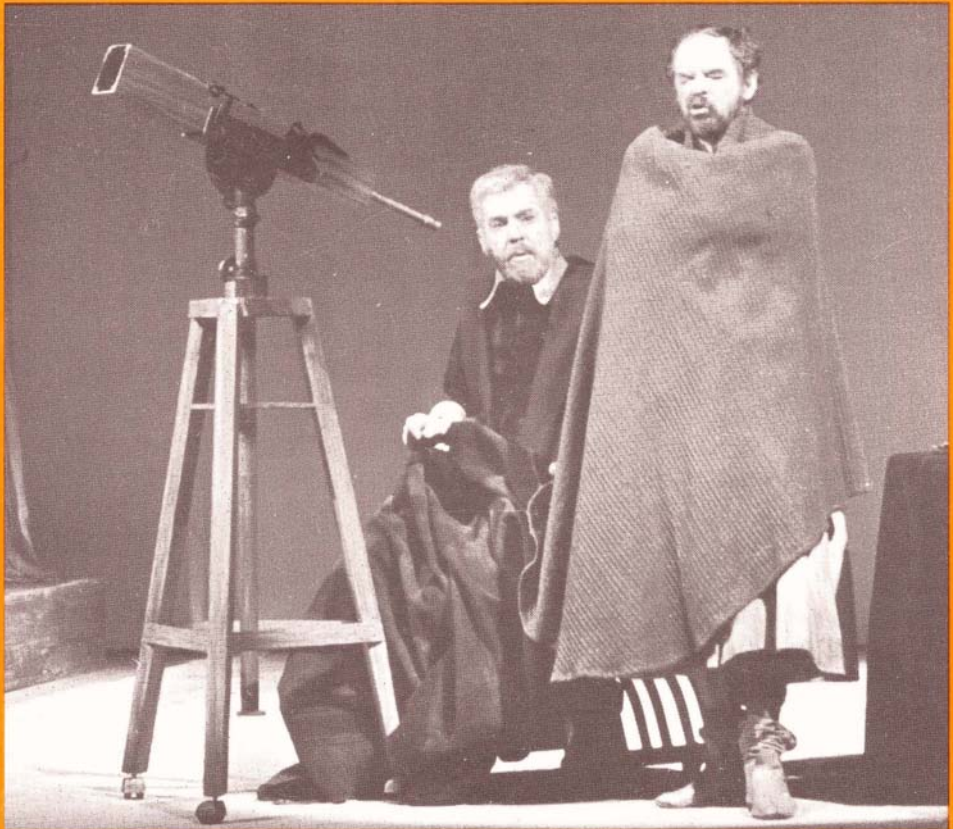

IDEOLOGI OCH SYSTEMUTVECKLING

Albert Danielsson
Aant Elzinga
Tore Nordenstam
Alf Sjöberg
Lennart Torstensson
m fl

Under redaktion av
Bo Göranson

Studentlitteratur

Om validering i hermeneutisk forskning

Av Tore Nordenstam

Hur kan man validera och invalidera beskrivningar och analyser i hermeneutiskt inriktad forskning? Det är en vittfamnande fråga, som kräver en längre utredning om man skall få ett fullt tillfredsställande svar. Här skall jag anteckna några synpunkter på ämnet som underlag för en senare, fördjupad behandling av ämnet.⁵²⁾ Termerna "validera" och "invalidera" kan lika gärna bytas ut mot termer som "bekräfta" och "bestyrka" respektive "vederlägga" och "avkräfta", om man så vill. I anknytning till engelskt språkbruk talar man ibland också om att "konfirmera" och "diskonfirmera" antaganden i vetenskapliga sammanhang. Om man så vill, kan man gärna tala om "hypoteser" och "teorier", där jag använder orden "beskrivningar" och "analyser". Terminologin är inte så viktig på detta förberedande stadium.

I experimentella naturvetenskaper kan en hypotes bekräftas genom att man räknar ut vilken händelse som bör inträffa om man gör vissa teoretiska och empiriska antaganden och riggar till en bestämd situation. Man anställer ett experimentum crucis. Inträffar händelsen efter beräkning, räknas det som stöd för antagandet. Inträffar händelsen inte, tyder det på att antagandet var felaktigt. (Antagandet behöver inte vara felaktigt. Det kan vara fel på observationerna till exempel.)

I de hermeneutiska eller förstående vetenskaperna har man att göra med handlingar och deras resultat snarare än händelser. De hermeneutiska vetenskaperna har att göra med meningsbärande objekt, förståelseobjekt, som det gäller att förstå och förklara. Nu skulle man kunna försöka konstruera de hermeneutiska vetenskaperna som en parallell till de experimentella vetenskaperna som studerar objekt och händelser i naturen och sätta igång med att leta efter något som motsvarar experimenta crucis i de hermeneutiska vetenskaperna. Det är en analysstrategi som jag vill avstå från. En anledning till att jag vill avstå från en sådan strategi är att man på så vis lätt kan komma att assimilera de hermeneutiska vetenskaperna över hövan till naturvetenskaperna. Strategin inbjuder till överslätning av de skillnader som eventuellt finns mellan naturvetenskaper och förstående humanvetenskaper.⁵³⁾ Låt oss hellre gå rätt på frågan: Hur avgör man om hermeneutiska antaganden är riktiga eller felaktiga?

52) Underlaget för dessa sidor är samtal mellan Bo Göranson och mig den 1-2 juni 1977.

53) Jfr min artikel "Om humanvetenskapens teori", Forskningsnytt, Oslo 1977 (under tryckning).

Här finns det antagligen intressanta skillnader (och likheter) mellan de texttolkande hermeneutiska disciplinerna och andra verktolkande vetenskaper (t ex litteraturhistoria och konsthistoria) å ena sidan och de handlingsförstående hermeneutiska disciplinerna å andra sidan. När det gäller texter och andra verk, som är resultatet av avsiktliga handlingar, kan man skilja mellan avsändaradekvata och mottagaradekvata tolkningar. En väsentlig uppgift för de historiska estetiska disciplinerna är att rekonstruera den tidstroga meningen, författarens avsedda mening och de samtida iakttagarnas tolkningar. Det krävs en rekonstruktion av betingelserna för dåtidens meningsproduktion - en kartläggning av upphovsmannens och hans läsares (åskådares etc) handlingsrum och de institutioner som konstituerar handlingsrummet. Detta expliceras i praxis-modellen för förståelse.⁵⁴⁾ En sådan rekonstruktion sker alltid inom en viss horisont, analysatorns horisont. En rekonstruktion av en tidigare tolkningspraxis måste därför fylla något syfte inom analysatorns sociala rum - en adekvat tolkning måste därför uppfylla både kravet på tidstrogenhet (avsändaradekvans) och relevans i nuet (mottagaradekvans). Men man kan också tänka sig verktolkningar som skiljer sig påtagligt från den avsedda tolkningen och som är intressanta för oss på något sätt. Det är med andra ord inget nödvändigt villkor för en adekvat verktolkning att den är avsändaradekvat, om det nu inte är historia man bedriver. Jag skall inte gå närmare in på verktolkningens teori här. Det är ett tema som jag skall återkomma till i arbetet "Förklaring och förståelse i konstvetenskapen", där jag tar utgångspunkt i de problem som Picassos, Braques och Mondrians arbeten från 1907 framöver erbjuder för iakttagaren. I stället går jag över till de handlingsförstående disciplinerna (till exempel socialantropologi).

En grundläggande uppgift för dessa hermeneutiska discipliner är att hjälpa till att artikulera det vetande som existerar i mer eller mindre oartikulerad form på olika handlingsområden. Det är antagligen klargörande att skilja mellan två slags vetande av detta slag, som man kan kalla för "praktisk kunskap" och "ideologier".

En skomakare har kunskaper och färdigheter som kommer till uttryck i hans sätt att tillverka och reparera skodon i första hand, och vidare i hans bedömningar av utfört arbete, i hans sätt att tala om skor och så vidare. Han har färdighetskunskaper ("know how") eller "praktisk kunskap".⁵⁵⁾

54) Jfr t ex mitt tidigare notat "Förändring och praxis"; och G Danbolt, Kjell S Johannessen och T Nordenstam: Historie, vitenskap o samfunn. Den vitenskapsfilosofiske tradisjonen fra Wittgenstein og dens oppfattning av vitenskapshistorien, stenciler januari 1977.

55) Jfr Gilbert Ryles utredning om "knowing how" och "knowing that" i The Concept of Mind (1949), kap 2 Termen "praktisk kunskap" går tillbaka till Aristoteles. Se även G E M Anscombe, Intention (1957).

En iakttagare kan ta på sig uppgiften att formulera dessa praktiska kunskaper i ord, med andra ord försöka förvandla den praktiska kunskapen till teoretisk kunskap. Kriteriet på att omvandlingen till teoretisk kunskap har försiggått på ett riktigt vis är dels att skomakaren kan känna igen sig i beskrivningarna och analyserna, eventuellt med den upplärning i analysperspektiv som kan krävas, och dels att den teoretiska kunskapen kan fungera som handledning för andra i konsten att tillverka skor eller åtminstone bidra till att klargöra skomakarkonsten för utomstående.

Exemplet kan generaliseras till att gälla alla handlingar. Allt handlande kräver en viss kompetens, som i princip kan rekonstrueras av en analytiker. Skomakarens kompetens, språkbrukarens kompetens, dataoperatörens kompetens, vetenskapsmannens kompetens osv kan analyseras och därmed förvandlas till teoretisk kunskap.⁵⁶⁾ I princip måste denna teoretiska kunskap vara acceptabel för de berörda, om den skall kunna göra anspråk på giltighet. Det är nödvändigt att säga "i princip", eftersom det i praktiken kan kräva en lång upplärning i analyspråket för att den berörde skall kunna följa analysen. Det gäller till exempel för en avancerad syntaktisk analys av en normalsvensks språkliga kompetens, eller en socialantropologisk teoretisk analys av strukturerna i ett traditionellt samhälle. De som i praktiken avgör om en analys av detta slag är riktig är kännarna, det vill säga den relevanta gruppen av vetenskapsmän, konnässörer och värlartikulerade analysander. Wilhelm Dilthey formulerade det på följande vis en gång: "Historikern, som arbetar med verkningssammanhang, måste analysera och sammanställa på ett sådant vis att detaljkännaren inte saknar något". Han tillade att detta kräver ett bestämt sätt att se, med andra ord att man anlägger ett fruktbart perspektiv på det som undersöks.⁵⁷⁾ Därav de komplikationer för valideringen som antytts ovan med frasen "i princip".

När det gäller ideologier av olika slag, blir det ännu tydligare varför analysresultaten måste återföras till de berörda för validering. I ideologiska analyser är det ett avgörande kriterium på analysens riktighet att de berörda kan känna igen sig i analysen, att de upplever den som träffande, att de inte saknar något väsentligt, osv.

Återföringen av forskningens resultat, beskrivningarna och analyserna till de beskrivna och analyserade personerna, är därför inte bara en moralisk angelägenhet. Det är ett väsentligt moment i själva den hermeneutiska metoden.

Återföringen går normalt inte till så att man först insamlar data genom samtal, sedan analyserar dessa insamlade data och till sist kontrollerar om analysen stämmer från de undersöktas synpunkt genom att direkt konfrontera dem med resultaten och se om de är acceptabla eller inte för de

56) Jfr mina bidrag till antologierna Ideologi och systemutveckling (Studentlitteratur, Lund 1976) och Handling og refleksjon, festskrift for Hans Skjervheim (Gyldendals, Oslo 1976).

57) Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften (1910), s 202 i Suhrkamp-upplagan 1970.

undersökta. Valideringen är något som sker hela tiden i den dialog som är kärnan i all hermeneutisk forskning. När jag arbetade med att artikulera och analysera sudanesiska moralföreställningar, bandade jag varje samtal med nyckelpersonerna (informerarna), skrev ut bandet så snart som möjligt efter samtalet, reflekterade över utskriften och använde detta som utgångspunkt för nästa samtal. När man arbetar direkt med informanter, har man ju möjlighet att fortlöpande få sina intryck bekräftade eller korrigerade av de berörda individerna. Detta grundinslag i hermeneutisk praxis faller bort, eller finns bara i förkortad form, när man håller på med texter. Det är en anledning till att texttolkningsmodellen (typexempel idag: Gadamers hermeneutik⁵⁸) är vilseledande. Det sker alltså en fortlöpande validering under beskrivningens och analysens gång. När arbetet är avslutat och en rapport föreligger, tillkommer ytterligare möjligheter att få bekräftelse och avkräftelse.

De direkt involverade personerna kan ta ställning till undersökningens resultat som helhet och peka på luckor i framställningen, skevheter i framställningen, komma med motexempel osv, eller fylla i med ytterligare exempel som faller in i det föreslagna mönstret. Och, viktigare, andra personer kan göra detsamma. Ett avgörande kriterium på att analyserna och beskrivningarna i "Sudanese Ethics" är riktiga är att andra sudaneser och andra araber känner igen sig i framställningen, att de upplever framställningen som träffande, och att de kan fortsätta att exemplifiera framställningen inom den ram som boken ritar upp. När en kännare som Raphael Patai uppfattar framställningen i "Sudanese Ethics" som träffande och kan föra tankegångarna vidare med nytt empiriskt illustrationsmaterial, så är det en bekräftelse av framställningens riktighet.⁵⁹ När reflekterade araber känner igen sig och uppfattar den som att den slår huvudet på spiken, så är det ett avgörande tecken på att framställningen är riktig.

När man har att göra med många informanter, kompliceras bilden något men grundprinciperna är desamma som i den enkla intervjusituationen i "Sudanese Ethics" där det bara var tre huvudinformeranter. För att få styrning på samtalen med många informanter kan man tillgripa hjälpmedel som standardiserade samtal och tvärkontaktmöten.⁶⁰ Valideringen är här inbyggd på samma vis som i de fortlöpande samtalen i "Sudanese Ethics". Ett avgörande tecken på att en diagnos är riktig är också här att andra involverade än de direkt analyserade känner igen sig. (In casu: text att beskrivningen och analysen av skeendena inom PAAS-projektets två fallstudier stämmer i tillämpliga delar.)

58) Hans-Georg Gadamer, Wahrheit und Methode, 1960 och senare upplagor.

59) Jfr R Patai, Araber (1974) (amerikanskt original: The Arab Mind); och mina kommentarer i uppsatsen "arabisk moralsyn" (stencil 1977, skall tryckas i antologi på Universitetsforlaget).

60) Se not 4.

En komplikation är att man kan ha falsk självförståelse, falska ideologier, och därför inte känna igen sig i en föreslagen beskrivning och analys. En modell för en kritisk analys i förståelsens tjänst erbjuds av psykoanalysen.⁶¹⁾ Ideologikritik möjliggörs genom att den analyserade och den analyserande har olika perspektiv eller förståelsehorisonter. I motsättning till den äldre inlevelsehermeneutikens horisont-omedvetenhet betonas horisontbrytningarnas hermeneutiska funktion starkt i litteraturen från Dilthey till Gadamer. Horisontolikheterna, alltså de skillnader som finns mellan analysatorns perspektiv och den analyserades perspektiv, är, till skillnad från vad 1800-talshermeneutikerna tänkte sig, inte ett hinder för förståelsen utan ett villkor för att kunna öka förståelse. För att kunna komma ut över det blotta reproducerandet av existerande ideologier krävs det att analysatorn, den hermeneutiskt inriktade forskaren, ökar de involverade personernas förståelse genom att anlägga ett nytt perspektiv (Jfr Dilthey-hänvisningen ovan.) Den hermeneutiske forskaren är därför inte bara ett språkrör. Han är också pedagog. Med detta har jag antytt ett svar på invändningen att forskaren kanske påverkar sina informanter och att hans beskrivningar och analyser därför inte är "objektiva". Svaret är att invändningen bygger på ett falskt objektivitetsideal, som har sina förutsättningar i den naiva sortens inlevelsehermeneutik, som redan Sokrates i sin praxis implicit tog avstånd från.

Hermeneutiskt inriktad forskning har inte bara till uppgift att beskriva och analysera det förflutna och nuvarande utan också att analysera det nuvarande på ett sådant sätt att betingelserna läggs tillrätta för en förändring av det bestående.⁶²⁾ Ytterligare ett kriterium på en hermeneutisk analys' riktighet är därför att den ger ett adekvat underlag för förändrande handling. Den adekvansen visar sig primärt i om förändringen går att genomföra eller inte. (Här finns många komplikationer som jag inte går närmare in på. En analys kan till exempel i och för sig vara adekvat men förändringen ändå omöjlig att genomföra därför att hindren är oöverstigliga - makt och vanmakt.)

För att sammanfatta: När det gäller validering i verktolkande hermeneutiska discipliner kan man skilja mellan avsändar- och mottagaradekvata tolkningar, som bekräftas och vederläggs på olika vis, vilket kan antyd

61) Detta är en grundidé hos Karl-Otto Apel. Se t ex G Radnitzky, Contemporary Schools of Metascience, Vol II (1968 och senare upplagor). Om hermeneutik och ideologikritik, se t ex samlingsvolymen Hermeneutik und Ideologiekritik, red Habermas-Henrich-Taubes, Suhrkamp 1971.

62) Jfr min artikel "Förändring genom förståelse", Ekonomien nr 12, 1976; och Göranson-Nordenstam-Wågström, Arbetsformer på Dramaten (Stockholm 1976), kap 2.

med uttrycken "tidstrogenhet" och "fruktbarhet". När det gäller validering i handlingstolkande hermeneutiska discipliner, har vi skiljt mellan tre kriterier för bra tolkningar (validitetskriterier):

- (1) tolkningen är träffande (från de beskrivnas synpunkt i första hand);
- (2) tolkningen förklarar det som de berörda gör (för utomstående i första hand);
- (3) tolkningen fungerar som underlag för handling.